

Maloletni učinioci krivičnih dela i alternativne krivične sankcije

Apstrakt

Osnovni cilj rada je da ukaže na normativni okvir i značaj alternativnih krivičnih sankcija za maloletnike kao učinioce krivičnih dela. Autori posebno ukazuju da su u maloletničkom krivičnom pravu Republike Srbije alternativne krivične sankcije prema maloletnicima (u vidu vaspitnih mera vaninstitucionalnog karaktera) pravilo, kako na normativnom nivou, tako i u praksi, jer se one i najčešće izriču od strane sudija za maloletnike. Međutim, u radu se ukazuje i na određene probleme koje je neophodno otkloniti da bi se stvorili uslovi za izvršenje svih zakonom predviđenih alternativnih krivičnih sankcija. Na tome insistiraju uspostavljeni standardi na međunarodnom i evropskom nivou, a Republika Srbija teži da ih dosledno usvoji i primeni u praksi.

Ključne reči: maloletnici, alternativne sankcije, norma i njena primemena

1 Viši naučni saradnik i direktorka Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.
2 Direktor Pravosudne akademije Republike Srbije.

Uvod

Republika Srbija se nalazi u središtu procesa realizacije sveobuhvatnih reformi unutar sistema pravosuđa, uključujući tu i sistem maloletničkog pravosuđa. Navedeno je i deo Akcionog plana za Poglavlje 23 Vlade Republike Srbije kojim se, između ostalog, definiše niz aktivnosti sa ciljem unapređenja zaštite i ostvarivanja prava deteta kroz jačanje relevantnih institucija, unapređenje saradnje između pravosuđa i socijalnog sektora kao i obezbeđenje pune primene normativnog okvira relevantnog za sistem maloletničkog pravosuđu u skladu sa standardima Evropske unije. U odnosu na obezbeđenje pune primene normativnog okvira, a u skladu sa standardima Evropske unije, u 2018. godini predviđene su i aktivnosti koje se odnose na unapređenje zakonodavnog okvira i to u smislu usvajanja izmena i dopuna *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakona o maloletnicima*),³ podršku radu *Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima*, unapređenje primene vaspitnih naloga i alternativnih krivičnih sankcija, jačanje kapaciteta profesionalaca, definisanje smernica za saslušanje dece u krivičnim postupcima radi sprečavanja sekundarne viktimizacije i unapređenje tretmana za maloletne učinioce krivičnih dela.

Imajući u vidu navedeno ovim radom želeli smo da ukažemo na činjenicu da su u maloletničkom krivičnom pravu Republike Srbije alternativne krivične sankcije prema maloletnicima, u vidu vaspitnih mera vaninstitucionalnog karaktera, pravilo, kako na normativnom nivou, tako i u praksi, jer se one i najčešće izriču od strane sudija za maloletnike. Međutim, ujedno smo želeli da ukažemo i na neke probleme koje je neophodno otkloniti da bi se stvorili uslovi za izvršenje svih zakonom predviđenih alternativnih krivičnih sankcija. Na tome insistiraju uspostavljeni standardi na međunarodnom i evropskom nivou, a Republika Srbija teži da ih dosledno usvoji i primeni u praksi.

Navedeno je od izuzetnog značaja imajući u vidu i definisani okvir za odnose Evropske unije prema zaštiti i promociji prava deteta u zemljama koje nisu članice. Usvajanjem EU Agende za prava deteta 2011. godine usvojen je i novi koncept EU "pravosuđa po meri deteta" (Stevanović, 2014: 29-30).⁴ Poštovanje navedenog je u skladu i sa odredbama *Konvencije o pravima deteta*,⁵ *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*,⁶ kao i sa brojnim međunarodnim dokumentima, a posebno *Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila)*,⁷ *Pravilima Ujedinjenih nacija o zaštiti maloletnika lišenih slobode*,⁸ *Smernicama Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice)*,⁹ *Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu*

3 *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.

4 Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, 52011DC0060, 15. februar 2011. godine.

5 *Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

6 *Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).

7 *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila)*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985).

8 *Pravila o zaštiti maloletnika lišenih slobode*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/113 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/113, 14. decembar 1990).

9 *Smernice za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice)* usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).

(Tokijska pravila),¹⁰ Preporukom CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere,¹¹ kao i Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojenim 2010. godine.

Međunarodni standardi i alternativne krivične sankcije prema maloletnicima

Među navedenim dokumentima, polazeći od *Konvencije o pravima deteta*, prevashodno *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu* (u daljem tekstu: *Tokijska pravila*)¹² predstavljaju smernice za unapređenje, razvoj i primenu mera alternativnih institucionalnom tretmanu, propisuju standarde koje bi države trebalo da imaju u vidu prilikom osmišljavanja kaznene politike prema učiniocima krivičnih dela i preporučuju državama da razviju mere koje su alternativne institucionalnom tretmanu u okviru svojih pravnih sistema kako bi smanjile korišćenje zatvora i racionalizovale politiku krivičnog zakonodavstva ali i minimizirale verovatnoću povratka kriminalu prestupnika kroz reintegraciju prestupnika u društvo. *Tokijska pravila* propisuju izricanje alternativnih mera, a smanjenje broja ponovljenih prestupa vide u sistemu restorativnog pravosuđa, korišćenju diverzionih šema i individualizaciji kazni u skladu sa prirodom i težinom učinjenog prestupa, ličnošću i poreklom prestupnika i zaštitom društva i žrtve, kao i u podsticanju prestupnika da shvati značaj učinjenog krivičnog dela i prestane dalje da vrši krivična dela. Iako ova pravila predstavljaju smernice koje bi trebalo primenjivati prilikom sankcionisanja ne samo maloletnih već i punoletnih učinilaca krivičnih dela, ona predstavljaju jedan od ključnih dokumenata u sklopu međunarodnih instrumenata o maloletničkom pravosuđu jer daju sveobuhvatnu sliku svega onoga što bi trebalo uzeti u obzir prilikom određivanja krivičnih sankcija koje predstavljaju alternative institucionalnom tretmanu. Inače, *Tokijska pravila* bi trebalo da se primenjuju na decu u sukobu sa zakonom u svim fazama krivičnog postupka, kao i da podstiču države da razviju i primene širok spektar mera alternativnih institucionalnom tretmanu.

Komitet za prava deteta, želeći posebno da ohrabri države ugovornice da usvoje i sprovede sveobuhvatnu politiku maloletničkog pravosuđa za sprečavanje i tretiranje maloletničke delinkvencije na bazi i u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta* doneo je i Opšti komentar broj 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu" (u daljem tekstu: Opšti komentar br. 10).¹³ Ciljevi donošenja Opšteg komentara br. 10 ogledaju se u: davanju smernica i preporuka državama članicama u pogledu sadržaja sveobuhvatne politike u oblasti maloletničkog pravosuđa, sa posebnim naglaskom na prevenciju maloletničke delinkvencije, uvođenju alternativnih mera koje obezbeđuju da se pitanje maloletničke delinkvencije rešava bez primene sudskog postupka, kao i prilikom tumačenja i primene svih ostalih odredbi sadržanih u članovima 37

10 *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/100 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/110, 14. decembar 1990).

11 *Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere*, usvojena od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 5. novembra 2008. godine na 1040-toj sednici zamenika ministara.

12 *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu* usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/100 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/110, 14. decembar 1990).

13 *Opšti Komentar br. 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu"*, usvojen od Komiteta za prava deteta 25. aprila 2007. godine na 44. sednici (CRC/C/GC/10).

i 40 Konvencije o pravima deteta, kao i u podsticanju država da u svoje nacionalne sisteme maloletničkog pravosuđa uključe novousvojene međunarodne standarde (Vučković Šahović, Doek, Zermatten, 2012: 303-309). Imajući navedeno u vidu Komitet za prava deteta u Opštem komentaru br. 10 utvrđuje set osnovnih principa za postupanje koje treba prilagoditi deci u sukobu sa zakonom: postupanje na način koji uvažava osećanje dostojanstva i vrednosti deteta; postupanje koje kod deteta jača poštovanje prava čoveka i sloboda drugih (u okviru sistema maloletničkog pravosuđa, postupanje sa decom i njihovo vaspitanje treba da bude usmereno na razvoj poštovanja ljudskih prava i sloboda, kao i poštovanje i primenu garancija za pošteno suđenje o čemu govori član 40 (2) *Konvencije o pravima deteta* (Paragraf 40-67 Opšteg komentara broj 10).

Davanje prednosti vaninstitucionalnim oblicima reagovanja u sistemu maloletničkog pravosuđa kako na normativnom planu, tako i u praksi, Republika Srbija je preuzela kao zemlja ugovornica *Konvencije o pravima deteta*, koja u članu 40. u odnosu na maloletne učiniocce krivičnih dela propisuje da će prilikom određivanja društvene reakcije biti „stavljen na raspolaganje širok spektar mera kao što su briga, usmeravanje, nadzor, pravna pomoć, uslovno kažnjavanje, prihvata, obrazovanje i programi stručne obuke i druge alternative institucionalnoj brizi kako bi se obezbedilo da se sa decom postupa na način koji odgovara njihovoj dobrobiti i koje je srazmeran kako okolnostima tako i učinjenom delu“, kao i da se teži „donošenju mera bez pribegavanja sudskom postupku, s tim da budu u potpunosti poštovana ljudska prava i zakonska zaštita“ (Vučković Šahović: 2001, 64).

Alternativne krivične sankcije i sistem maloletničkog pravosuđa Republike Srbije

Normativnim okvirom sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji, u skladu sa međunarodnim standardima, definisane su različite mere neinstitucionalnog karaktera u odnosu na maloletne učiniocce krivičnih dela. *Zakonom o maloletnicima* naglasak je dat na alternative u pogledu mera od značaja za krivični postupak, a naročito na alternativne mogućnosti kod sankcija, mogućnost njihove kumulacije, način izvršenja (Perić, 2007: 32-53). Tako, *Zakon o maloletnicima* u članu 11. propisuje različite vrste vaspitnih mera vaninstitucionalnog karaktera kao što su:

- Mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze (član 11,13 i 14 *Zakona o maloletnicima*);
- Mere pojačanog nadzora: pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staratelja, pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor od strane organa starateljstva, pojačani nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika (član 11, 15, 16, 17 i 18 *Zakona o maloletnicima*).¹⁴

Zakon o maloletnicima takođe afirmiše i izricanje vaspitnih naloga (1. poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini

14 Pored navedenih vaspitnih mera neinstitucionalnog karaktera *Zakon o maloletnicima* u članu 11. propisuje i treću grupu vaspitnih mera - zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje, a koje mere su institucionalnog karaktera.

ili delimično, štetne posledice dela, 2. redovno pohađanje škole ili odlaženje na posao, 3. uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, 4. podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga, 5. uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu – član 5. do 8. *Zakona o maloletnicima*), čiji je cilj da se ne pokreće krivični postupak ili da dođe do njegovog obustavljanja. Vaspitne naloge može primeniti i tužilac, što je u skladu sa smernicama datim u *Tokijskim pravilima*.

Isto kao i u *Tokijskim pravilima*, i *Zakon o maloletnicima* predviđa individualizovanje krivičnih sankcija prema svakom pojedinom maloletnom učiniocu krivičnih dela i usvaja ideju da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći može uticati na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvo. Tako *Zakon o maloletnicima* uglavnom sadrži mere koje imaju za cilj aktivno učešće maloletnika, razvijanje njegove lične odgovornosti, a sve to radi izgradnje novih standarda ponašanja i reintegracije u društvo. U tom smislu, naročito su od značaja posebne obaveze i vaspitni nalozi.

Prepoznavanje navedenih prioriteta je od velikog značaja jer iako je *Zakon o maloletnicima* u primeni od 2006. godine, jedan broj mera koje ovaj zakon predviđa se još uvek ne realizuje ili se realizuje u nedovoljnoj meri (*Drugi i treći alternativni periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji*: 2015: 52-54). Ovo se posebno odnosi na: vaspitnu meru pojačanog nadzora u drugoj porodici (Grujić, D., i dr. 2015: 43-47), kao i vaspitnu meru pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika. Takođe, navedenim zakonom propisana je mogućnost izricanja vaspitnih naloga čija je svrha da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi postupak i utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela, u praksi još uvek nije ostvarila punu primenu, pogotovo u pojedinim sredinama.

Restorativne mere i alternativne krivične sankcije u maloletničkom krivičnom pravu Republike Srbije

Vaspitni nalozi i posebne obaveze

Iako se vaspitni nalozi sadržinski poklapaju sa pojedinim posebnim obavezama, važno je napomenuti da između ova dva instituta postoji kvalitativna razlika. Posebne obaveze predstavljaju krivične sankcije, dok vaspitni nalozi predstavljaju mere *sui generis*. Posebne obaveze, kao sankcije, sud nameće i maloletnik nema mogućnost izbora, dok sa vaspitnim nalozima maloletnik može da se saglasi ili ne, odnosno da ih prihvati ili ne prihvati i da utiče na njihov izbor. Pored niza drugih razlika (različito trajanje, različiti organi koji primenjuju i izriču ove institute, i sl.), posebno je značajno razlikovanje u odnosu na posledice. Neispunjenje posebne obaveze može da dovede do zamene sa nekom drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom merom, dok nepostupanje po vaspitnom nalogu najčešće dovodi do pokretanja krivičnog postupka, odnosno njegovog nastavka (član 62. stav 6. *Zakona o maloletnicima*).

Posebne obaveze su vrsta vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja koje u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela sud može izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela ako oceni da je odgovarajućim zahtevima ili zabranama potrebno uticati na maloletnika i njegovo ponašanje. *Zakon o maloletnicima* u članu 14. propisuje sledeće posebne obaveze koje sud može izreći maloletniku: 1) da se izvini oštećenom - član 14. stav 2. tačka 1, 2) da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao - član 14. stav 2. tačka 2, 3) da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla - član 14. stav 2. tačka 3, 4) da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima - član 14. stav 2. tačka 4, 5) da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja - član 14. stav 2. tačka 5, 6) da se uključi u određene sportske aktivnosti - član 14. stav 2. tačka 6, 7) da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga - član 14. stav 2. tačka 7, 8) da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama - član 14. stav 2. tačka 8, 9) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje - član 14. stav 2. tačka 9, 10) da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva - član 14. stav 2. tačka 10.

Donošenjem posebnog *Pravilnika o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza* (u daljem tekstu: *Pravilnik*) u novembru 2006. godine, stvoreni su i precizniji normativni okviri za izvršenje vaspitne mere posebne obaveze u praksi.¹⁵ Ovim *Pravilnikom* propisani su oblici i način izvršenja vaspitne mere posebne obaveze, organi nadležni za sprovođenje izvršenja posebnih obaveza, međusobni odnosi između tih organa i druga pravila od značaja za ostvarivanje svrhe vaspitne mere posebna obaveza. *Pravilnik* se sastoji od 37 članova, a u delu II *Pravilnika* (Posebne obaveze i njihovo izvršenje), posebno je uređeno izricanje i izvršenje svih posebnih obaveza koje su propisane *Zakonom o maloletnicima*. *Pravilnikom* je propisano da se Rešenje o izrečenoj posebnoj obavezi dostavlja nadležnom organu starateljstva koji, samostalno ili preko određenog lica (lica koje poseduje posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih i koje postupa pod nadzorom centra za socijalni rad), prati njeno izvršenje, osim u situaciji kada je sud izrekao posebnu obavezu *izvinjenja oštećenom* (član 14. stav 2. tačka 1. *Zakona o maloletnicima*) koju sud sam neposredno izvršava. O izvršenju posebne obaveze predstavnik organa starateljstva najmanje jednom mesečno izveštava sudiju za maloletnike (član 13, 16, 24, 27, 30, 33 i 36. *Pravilnika*). U slučaju da je nadležni organ starateljstva za praćenje izvršenja odredio drugo lice (izvan centra za socijalni rad) kao kod izvršenja posebne obaveze *naknadom štete oštećenom* (član 14. stav 2. tačka 2. *Zakona o maloletnicima*), odnosno *uključivanja, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja* (član 14. stav 2. tačka 5. *Zakona o maloletnicima*), ovo lice najmanje jednom mesečno izveštava sudiju za maloletnike (član 10. i član 21. *Pravilnika*).

Sud može izreći jednu ili više posebnih obaveza, a prilikom izbora pojedinih obaveza sud je dužan da posebno vodi računa da ova mera bude prilagođena ličnosti maloletnika i prilikama u kojima živi, kao i da ceni njegovu spremnost da saraduje u njenom ostvarivanju. Sud ovu vaspitnu meru može izreći samostalno (član 14. *Zakona o maloletnicima*), a može ih izreći i uz vaspitne mere pojačanog nadzora (član 19. *Zakona o maloletnicima*). Mogućnošću izricanja

15 *Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*, „Službeni glasnik RS”, broj 94/06.

jedne ili više posebnih obaveza kao samostalne krivične sankcije ili kumulativno uz vaspitnu meru pojačanog nadzora omogućena je maksimalna individualizacije krivičnih sankcija prema maloletnicima, što zahteva od suda jasno konkretizovanje da se radi o dve posebne vaspitne mere, a od ustanova i organizacija (državnom, javnom i civilnom sektoru) u kojima se ove mere realizuju, odgovarajuće programe izvršenja.

Nadzor nad izvršenjem posebnih obaveza vrši sud, s tim što o tome može tražiti izveštaj i mišljenje organa starateljstva (član 14. stav 7. *Zakona o maloletnicima*). Međutim, u praksi se pri izricanju nekih posebnih obaveza, naročito u odnosu na posebnu obavezu *da se maloletnik uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu* i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama (član 14. stav 2. tačka 8. *Zakona o maloletnicima*), u nekim sudskim odlukama neočekivano zahteva da centar za socijalni rad preuzme ulogu koju po zakonskim propisima, iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, uopšte nema, odnosno da konkretni centar za socijalni rad sačini program izvršenja navedenih posebnih obaveza (Perić, Milošević, Stevanović I, 2008: 129). U slučaju neispunjenja izrečene posebne obaveze/a sud može zameniti izrečenu obavezu/e nekom drugom posebnom obavezom ili drugom vaspitnom merom (član 14. stav 8 *Zakona o maloletnicima*).

Ideja da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći može uticati na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnih učinioaca krivičnih dela, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvo predstavlja važeći ali i budući koncept zakonodavnog okvira Republike Srbije (Stevanović, Pavićević, 2015: 293-306). U osnovi zahtevi i zabrane propisani posebnom obavezom kao posebnom krivičnom sankcijom, odnosno vaspitnim nalogima kao vrstom parasankcije, predstavljaju u suštini prepoznate potrebe maloletnika i načine da ih kroz izvršenje krivične sankcije, odnosno primene vaspitnog naloga, sam maloletnik na najcelishodniji način zadovolji i time unapredi svoje funkcionisanje, smanjujući istovremeno rizik od ponovnog vršenja krivičnih dela. Izvršenje posebne obaveze, samostalno ili u kumulaciji uz neku od vaspitnih mera pojačanog nazora, odnosno primena vaspitnog naloga, zahteva saradnju suda, organa starateljstva, tužilaštva ali i samog maloletnika i njegovih roditelja (Stevanović, 2012: str. 52-53).

Sa druge strane, kada govorimo o primeni vaspitnih naloga oni predstavljaju procesnu mogućnost koja stoji na raspolaganju tužiocu za maloletnike u predistražnom postupku, odnosno na predlog tužioca za maloletnike sudiji za maloletnike u pripremnom postupku, uz pristanak maloletnika i saglasnost njegovih zakonskih zastupnika i uz poštovanje objektivnog uslova da je maloletnik učinio krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (Škulić: 2011, str. 181-183). Mišljenja smo da će navedeni koncept u budućim reformama maloletničkog krivičnog prava biti dalje proširivan, kako širenjem lepeze vaspitnih naloga koje je moguće izreći, tako i davanjem svih procesnih mogućnosti za proširenje ovlašćenih lica za njihovu primenu, prevashodno u predistražnoj fazi krivičnog postupka prema maloletnim učiniocima krivičnih dela od strane tužioca za maloletnike (Stevanović (1): 2015, str. 658-660).

Navedeno potvrđuju i nova rešenja sadržana u radnom tekstu Zakona o izmenama i dopunama *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Pored širenja lepeze vaspitnih naloga (novim rešenjem je predviđeno njih sedam: 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se izmirenjem maloletnika sa oštećenim, naknadom štete, radom

maloletnika ili na drugi način u celini ili delimično otklonile posledice krivičnog dela; 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao; 3) obavljanje, bez naknade, poslova socijalnog, humanitarnog, komunalnog ili ekološkog sadržaja, 4) pohađanje kurseva, ili priprema i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje; 5) uključivanje u određene sportske aktivnosti; 6) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zloupotrebe alkoholnih pića ili upotrebe zabranjenih psihoaktivnih kontrolisanih supstanci; 7) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, savetovalištu ili drugoj ovlašćenoj organizaciji) širi se mogućnost za primenu oportuniteta krivičnog gonjenja (Škulić: 2015, str. 58), reguliše se, mnogo adekvatnije, evidencija i statistika vaspitnih naloga koja treba da omogući bolje praćenje i kreiranje politike državnih mera za unapređenje ravnomerne primene vaspitnih naloga na celoj teritoriji Republike Srbije. Takođe, novim rešenjima predlaže se i preciznije regulisanje evidencije i statistike svih izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima.

Vaspitne mere pojačanog nadzora kao vrsta alternativnih krivičnih sankcija

Mere pojačanog nadzora u maloletničkom krivičnom pravu Republike Srbije takođe predstavljaju vrstu vaspitnih mera kao alternative institucionalnom tretmanu. Za razliku od posebnih obaveza koje će sud izreći maloletniku ako smatra da je potrebno odgovarajućim zahtevima ili zabranama uticati na maloletnika i njegovo ponašanje, mere pojačanog nadzora sud će izreći kada proceni da je za vaspitanje i razvoj maloletnika potrebno preduzeti trajnije mere uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć, a nije potrebno potpuno odvajanje maloletnika iz sredine koje živi.

Zakonom o maloletnicima predviđene su četiri oblika mera pojačanog nadzora: pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staratelja, pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor od strane organa starateljstva, pojačani nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika. (član 11, 15, 16, 17 i 18 *Zakona o maloletnicima*). Ove vrste vaspitnih mera su dugi niz godina zastupljene u strukturi krivičnih sankcija u Republici Srbiji, međutim vaspitna mera pojačanog nadzora u drugoj porodici se veoma retko izriče jer u praksi nisu stvoreni uslovi za njenu primenu, tj. ne postoje "druge porodice", srodničke ili hraniteljske koje bi bile spremne da prihvate maloletnika (Jugović, Pejaković, Stevanović, 2013, 24-25). U tom smislu posebno treba imati u vidu značaj razvoja mera pojačanog nadzora u hraniteljskoj porodici, kao modaliteta ove mere, imajući u vidu manjak resursa srodničkih porodica koje su spremne da prime maloletnika, kao i neophodnost uspostavljanja efikasnog sistema praćenja i podrške hraniteljskim porodicama.¹⁶

16 Tokom 2014 i 2015 godine tim Centra za prava deteta, uz podršku Ambasade Norveške u Beogradu, razvio je i poseban model koji je trebao da stvori uslove za primenu ove vrste vaspitne mere u specijalizovanim hraniteljskim porodicama. Predloženi model se oslanjao na savremene naučne pristupe i iskustva drugih zemalja uz uvažavanje ukupnog konteksta, uslova i resursa Republike Srbije. Vođeni prvenstveno ciljem da se promene ostvare i obezbedi primena zakona autori modela su ga oslonili na pozitivna iskustva "modela porodičnog smeštaja dece - hraniteljstva" u sistemu socijalne zaštite, te je hraniteljska porodica prepoznata kao druga porodica u kojoj se ovaj modalitet vaspitne mere pojačanog nadzora može izvršiti. Centar za porodični smeštaj i usvojenje prepoznati su kao ustanove u sistemu socijalne zaštite koji mogu obezbediti važnu podršku i na bazi već postojeće saradnje sa centrima za socijalni rad razviti poseban resurs hraniteljskih porodica za mlade koji su u sukobu sa zakonom i imaju izrečenu vaspitnu meru pojačanog nadzora u drugoj porodici (Grujić, Pejović-Milovančević, Marković, Marković, Pejaković, Samardžija, 2015: 12-13). Nažalost i pored brojnih prednosti do današnjeg dana ovaj model nije zaživeo u praksi.

Sve zakonom predviđene vaspitne mere pojačanog nadzora mogu da traju od šest meseci do dve godine. Sud vrši nadzor nad izvršenjem mera i može ih obustaviti kada prestane potreba za pojačanim nadzorom.

Posebno je specifična mera pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika (čl. 18. *Zakona o maloletnicima*). Maloletnik se tokom izvršenja ove vaspitne mere ne izdvaja iz svoje sredine ali je u obavezi da tokom dana provede određeno vreme u ustanovi predviđenoj za tu svrhu, uz angažovanje stručnih lica. Cilj boravka maloletnika u ustanovi za vaspitanje i obrazovanje nije samo osposobljavanje maloletnika za život (sticanje životnih veština od strane maloletnika) već i mnogo direktniji uticaj stručnjaka na poželjne vaspitne stilove koje maloletnik treba da usvoji. U suštini ova mera predstavlja meru "na pola puta" od vaninstitucionalnih do institucionalnih vaspitnih mera i u tom smislu je od velikog značaja u sistemu ustanovljenih krivičnih sankcija. O izvršenju ove vaspitne mere stara se organ starateljstva.

U praksi se kao najzastupljenija mera pojačanog nadzora pojavljuje vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva (čl. 17. *Zakona o maloletnicima*). Kada je pojačani nadzor od strane organa starateljstva izrečen maloletnik ostaje tamo gde je bio, tačnije rečeno on ostaje kod svojih roditelja ili drugih lica koja ga izdržavaju, odnosno koja se o njemu staraju ali pošto ta lica nisu u mogućnosti da nad njim kako to zakon kaže vrše "pojačani nadzor" onda tu ulogu preuzima organ starateljstva. Organ starateljstva, preko službenog ili drugog stručnog lica, rešava najznačajnije probleme maloletnika (brine o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju i sređivanju prilika u kojima živi). Roditelji maloletnika, odnosno druga lica koja se o njemu staraju, izricanjem ove vaspitne mere nisu lišeni roditeljskih i drugih prava ali zbog nedostataka određenih roditeljskih, tj. vaspitnih kompetencija oni u organu starateljstva dobijaju podršku. Službeno ili drugo stručno lice određeno od strane organa starateljstva paralelno radi i sa roditeljima ili sa osobama koje se staraju o maloletniku, kako bi se što pre stvorili uslovi da ta lica što pre preuzmu svoju vaspitnu funkciju.

Zaključak

Alternativne krivične sankcije u maloletničkom krivičnom pravu Republike Srbije, ukoliko ih posmatramo kao alternativu institucionalnom tretmanu, kako na normativnom planu tako i u praksi sudova, u smislu njihovog izricanja, predstavljaju pravilo. One se na godišnjem nivou izriču procentualno između 90 do 95%.

Ustanovljavanjem posebne obaveze kao samostalne vaspitne mere i po prvi put pružena mogućnost njene kumulacije sa vaspitnim merama pojačanog nadzora beleži poslednjih godina uzlaznu liniju i omogućava odgovarajući individualizaciju krivične sankcije i njeno izvršenje u svakom konkretnom slučaju. Međutim, i dalje se kao neophodnost nameće sistemsko unapređenje saradnje rada sudova sa centrom za socijalni rad, odnosno sa organom starateljstva koje mora biti jedan od prioriteta i u daljem radu.

Navedeno se odnosi na sve aktere u izvršenju vaspitne mere posebne obaveze, kao i vaspitnih mera pojačanog nadzora. Posebno treba obratiti pažnju na pojedine modalitete posebne obaveze (poput uključivanja u određene sportske aktivnosti), koji se praktično ne izriču, a samim tim i ne izvršavaju jer nisu za to u zajednici stvoreni uslovi.

Takođe, mišljenja smo da u budućnosti bilo koju inicijativu za unapređenje izvršenja vaspitne mere posebnih obaveza treba usaglasiti integralno sa unapređenjem primene vaspitnih naloga. Razlog tom je što je supstantivno rad sa maloletnikom sličan, bez obzira da li se radi o primeni vaspitnog naloga ili izvršenju nekog od modaliteta posebne obaveze. Zato, kada govorimo o unapređenju izvršenja vaspitne mere posebnih obaveza, uvek moramo imati u vidu da se to u velikoj meri odnosi i na unapređenje primene vaspitnih naloga, posebno iz razloga jer primena vaspitnih naloga daje šansu maloletniku da preuzme odgovornost za delo koje je izvršio bez pokretanja krivičnog postupka, bez dodatne stigmatizacije i trošenja resursa koji sam po sebi svaki sudski postupak nosi.

Posebno je važno i bolje razumeti prirodu vaspitnih mera pojačanog nadzora, pogotovo prirodu vaspitne mere pojačanog nadzora organa starateljstva. Imajući u vidu da je ovo jedna od najčešće izričanih krivičnih sankcija prema maloletnicima (preko 1/4 svih izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima na godišnjem nivou), od izuzetnog značaja je u njenom izvršenju usaglasiti praksu različitih centara za socijalni rad. Šta je cilj ove mere, kako se izvršava, da li se verodostojno sprovode standardi rada u ovoj oblasti, samo su neka od pitanja koja se i dalje nameću u ovoj oblasti.

Na samom kraju želimo da naglasimo da cela lepeza pomenutih vaspitnih mera i njihovo adekvatno izvršenje zahteva multidisciplinarni i efikasan pristup svih odgovornih aktera, naravno podrazumevajući pod tim i neophodnost vođenja efikasnog postupka od strane suda kojim se maloletniku izriče konkretna vaspitna mera vaninstitucionalnog karaktera. Ovo iz razloga jer su sve mere primerene specifičnoj zrelosti ove uzrasne kategorije i zahtevaju efikasnost u postupanju, jer u suprotnom efekat njihovog izvršenja ne može biti zadovoljavajući. Iz tog razloga, kako na normativnom nivou, a prevashodno u praksi, treba dalje stvarati prostor za unapređenje primene ovih mera jer su mogući rezultati višestruki, pogotovo u delu koji se odnosi na smanjenje stope povrata maloletnika kao učinioca krivičnih dela.

Literatura

- Grujić, D., Pejović-Milovančević, M., Marković, Lj., Pejaković, Lj., Samardžija, M. (2015) *Vaspitna mera pojačanog nadzora u drugoj porodici - model primene u hraniteljskim porodicama*, Beograd: Centar za prava deteta, dostupno na sajtu www.cpd.org.rs
- Perić, O. (2007) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik.
- *SECOND AND THIRD ALTERNATIVE PERIODIC REPORT ON THE IMPLEMENTATION OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD (2008-2014)*, Belgrade: Child Rights Centre (2008-2014), priredile: Petrović, M., Stevanović, I., Golić-Ružić, M., Anđelković, M. (2015), Beograd: Centar za prava deteta, dostupno na sajtu www.cpd.org.rs
- Stevanović, I. i dr. (2012) "Izvršenje vaspitne mere posebne obaveze (samostalno i uz vaspitnu meru pojačanog nadzora", u: Stevanović, I. (ur.) *Korak ka preuzimanju odgovornosti*, Beograd: Centar za prava deteta.
- Jugović, A., Pejaković, Lj., Stevanović, I. (2013) *Mesto za mene (deca na hraniteljstvu u Srbiji)*, Beograd: Centar za prava deteta.
- Stevanović, I. (2014) *Moje pravo da budem zaštićen*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stevanović, I., Pavićević, O. (2015) "Rizična ponašanja dece i mladih – rizik i otpornost", str. 293-307, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stevanović, I. (1) (2015) "Krivičnopravni instrumenti državne reakcije na maloletnički kriminalitet" str. 649-662, u: *Suđenje u razumnom roku i drugi krivičnopravni instrumenti adekvatnosti državne reakcije na kriminalitet*, Zbornik radova sa LV savetovanja Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu & "INTERMEX".
- Stevanović, I. (2) (2015) "Prava deteta i reforma maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji", str. 317-332, u: Hughson, M., Stevanović, Z. *Kriminal i društvo Srbije - izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stevanović, I., Batrićević, A., Milojević, S. (2016) "What to expect after juvenile correctional Institution? Recidivism or reintegration", u: Stevanović, I., Batrićević, A. (ur.), *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje izvršenje i uslovni otpust* (Tematski zbornik radova međunarodnog značaja), Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 307-320.
- Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & "Službeni glasnik".
- Škulić, M. (2015) "Reforma maloletničkog krivičnog prava u Srbiji, str. 39-68, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Vučković Šahović, N., Doek, J., Zermatten, J. (2012) "The CRC Committee's General Comment No. 10", in: *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfli Publications Ltd.

Odabrani domaći i međunarodni instrumenti

- Agenda Evropske Unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine (52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).
- *Opšti Komentar broj 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu"*, usvojen od Komiteta za prava deteta 25. aprila 2007. godine na 44 sednici (CRC/C/GC/10).
- *Konvencija o pravima deteta* ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90).
- *Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).
- *Pravila o zaštiti maloletnika lišenih slobode*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/113 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/113, 14. decembar 1990).
- *Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere*, usvojena od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 5. novembra 2008. godine na 1040-toj sednici zamenika ministara.
- *Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.
- *Smernice za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice)* usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).
- *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila)* usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985).
- *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu* usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/100 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/100, 14. decembar 1990).
- *Zakon o maloletnim učionicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 85/2005.

Juvenile Offenders and Alternative Criminal Sanctions

Summary

This paper aims to present the importance of normative framework and alternative criminal sanctions for juveniles as offenders. The authors emphasize that, when it comes to the juvenile criminal law of the Republic of Serbia, alternative criminal sanctions against juveniles (in the form of educational measures of non-institutional character) are the rule not only at the normative level, but in practice as well, since they are most frequently imposed by the judge for minors. However, the paper also underlines certain problems that need to be solved in order to create adequate conditions for the enforcement of all legally prescribed alternative criminal sanctions. This is in accordance with established and well-accepted standards at the international and European level and the Republic of Serbia tends to consistently embrace it and apply it in practice

Keywords: juveniles, alternative sanctions, norm and its application

¹⁷ Senior Research Fellow and Director of the Institute for Criminological and Sociological Research.

¹⁸ Director of the Judicial Academy of the Republic of Serbia.